
A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

KOVÁCS GÁBOR

Politikai gyakorlat és politikai teória

*Néhány gondolat Bibó István halálának
25. évfordulóján*

Nem vitás, hogy az immáron negyedszázada halott Bibó István (1911–1979) esetében egyéni életút és politikai teória szorosan összefügg, az utóbbi ugyanis nemigen érthető és értelmezhető az életpálya ismerete nélkül. A következőkben – a 20. századi magyar politikai gondolkodás talán legnagyobb alakjának emléke előtt tisztelegve – ennek az összefüggésnek két mozzanatára szeretném felhívni a figyelmet. Ezek közül az első Bibó és a gyakorlati politika viszonyára vonatkozik, míg a másik azt világítja meg, hogy ez a viszony hogyan befolyásolta az ő demokráciaképét.

Bibó Istvánt a politika kezdettől fogva érdekelte, vagy pontosabban fogalmazva a politika érdekelte kezdettől fogva. Az évekig tartó Bibó–Erdei-levélváltás során, valamikor a harmincas években azt írta Erdeinek, hogy persze a tudományt kellene művelniük, de hát a jelen körülmények között becsületes embernek politikával kell foglalkoznia. Erre először 1937–38-ban adódott alkalma, amikor a Márciusi Frontban Reitzer Bélával együtt voltaképpen Erdei Ferenc politikai tanácsadójának a szerepét játszotta el. Az ebből az időszakból származó levelek bizonyítják: Bibó tisztában volt vele, hogy a gyakorlati politika a kompromisszumkötések művészete, ám olyan kompromisszumoké, amelyek nem jelentenek elvfeladást és nem semmisítik meg kompromisszumkötő politikai identitását.

A politikai szereplésre másodízben 1945 után nyílt lehetőség, amikor is szerepe sok mindenben emlékeztetett arra, amit a háború előtt a Márciusi Frontban játszott, azzal a fontos különbséggel, hogy míg akkor afféle szürke eminenciás volt Erdei

mögött, most politikai publicisztikája révén neve ismertté vált a politikai élet berkeiben. Státusa azonban most sem volt a gyakorló politikusé. Elemezte a politikai folyamatokat, programokat javasolt, politikai feszültségek lehetséges orvoslására nézve dolgozott ki javaslatokat. Eközben – mai terminológiát használva – egyáltalán nem titkolta pártpreferenciáját. A Nemzeti Pártszövetség tagja volt, részt vett a párt választási agitációjában, ám nem tartozott a párt irányítói közé. Nem vett részt a párt hatalmi harcaiban, bár a kívülállók szemében Erdei emberének számított. Visszaemlékezéseiből azonban kiderül, hogy Erdei ekkor már nem avatta be politikai terveibe, ugyanis a két barát ebben az időszakban valójában már nagyon másként vélekedett az ország számára kívánatosnak tartott politikai pályáról. Manapság a legtöbb kritika éppen Bibó 1945–48 közötti írásait éri. Valóban: hajlott arra, hogy a mindenkori politikai szituáció nyitottságát túlhangsúlyozza. Konkrét politikai elemzéseinek tévedései is ebből az alapállásból fakadnak: ameddig csak lehetett, azt akarta sugallni, hogy van kiút az általa is látott közelgő zsákutcából, hogy mégis lehetséges politikai cselekvés.

Bibó 1956-ban került be harmadszor és immáron utoljára a politika világába. Az előző két alkalommal szemben, amikor is a rendelkezésére álló idő hónapokban és években volt mérhető, most valójában hetekről volt szó, legfeljebb 1957 reménytelen utóvédharcának időszakát számíthatjuk még ide. Mint az köztudott, a forradalom alatt az utolsó Nagy Imre-kormány államminisztere volt, azonban a politikában – most persze nemcsak saját akarata, hanem a külső körülmények szorítása folytán is – nagyon hasonló pozíciót foglalt el, mint az első két alkalommal. Most is politikai programokat, kibontakozási javaslatokat, egy lehetséges és kívánatos átmenetre vonatkozó forgatókönyveket készített, s az utolsó utáni pillanatig sem adta fel azt a reményt, hogy még mindig megvalósítható valamiféle nagyon korlátozott demokratikus megoldás, vagyis még mindig lehetséges politikai cselekvés.

Az életút alapvetően meghatározta Bibó demokrácia-felfogását. Nyilvánvalóan nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy valójában sohasem élt politikai demokráciában. Politikai szocializációja abban a Horthy-rendszerben zajlott le, amelyről ma történészkörökben meglehetősen élénk vita folyik, de abban azért legtöbbször egyetértenek, hogy parlamentáris rendszer volt ugyan, ám aligha demokratikus. Életének hátralevő része pedig abban a baloldali totalitárius rendszerben telt el, amelynek Rákosi, illetve Kádár nevével fémjelzett periódusa között nyilvánvalóan nagyon lényeges különbségek voltak, ám politikai élet és politikai szféra a fogalomnak abban az értelmében, ahogyan azt a politikai filozófia a modern társadalmak viszonyaira vonatkozóan definiálni szokta, tulajdonképpen egyikben sem létezett. Mindeközben átélője és részben cselekvő ré-

szese volt – az ő szavait idézve – 1944 álforradalmának, 1945 félforradalmának és 1956 forradalmának. Bibó személyesen demokráciával akkor találkozott, amikor a harmincas években hosszabb-rövidebb tanulmányutakat töltött Svájcban, Franciaországban és Hollandiában, s ez is akkor történt, amikor a demokrácia határozott defenzívában volt a különféle típusú totalitarizmusokkal szemben. Mivel nem élt benne egy létező politikai demokrácia konfliktuális politikai világában, hajlott a demokráciának mint kissé testetlen és idealisztikus politikai formának a megjelenítésére. Politikai érdeklődése, politikai világképe, politikai tapasztalatai és léthelyzete szinte predestináltak arra, hogy a rendszerváltások specialistája legyen. Elképzeléseiben a politikai demokrácia többnyire mint egy átmeneti szakaszt követő majdani kívánatos állapot volt jelen. Intellektuális erőfeszítéseinek java része az átmenetek lehetséges változatainak kidolgozására és ezen átmenetek buktatóinak az elkerülésére irányult. Voltaképpen a demokrácia tömeglélektani, politikai pszichológiai és intézményi előfeltételeinek kidolgozása érdekelte elsősorban.

Annak a módszernek, amellyel Bibó megközelítette a politikai problémákat, lényegi eleme volt egy nagyon erős társadalompszichológiai látásmód. Ebből kiindulva fogalmazta meg azt a tételt, mely szerint a választópolgároknak, vagyis a politikai közösség tagjaiban a gyakorló politikusokról és általában a politikáról kialakuló kép döntően befolyásolja a demokratikus politikai tér szerkezetét. Ezért tartotta végtelenül károsnak a politikai hazugságokra épülő politikai megoldásokat. Ez a magyarázata az 1867-es kiegyezéssel kapcsolatos sommás és manapság ugyancsak több kritikát kiváltó állásfoglalásának.

Felfogásának sarkalatos eleme az a gondolat, hogy jóllehet a politikai élet szférája a moralitás szférájától elkülönült módon létezik, ám mégsem teljesen független attól. Bibó szerint a politikum gyökereivel a moralitás talajába kapaszkodik, s ha ezeket a gyökereket átvágják, nem marad más mint – az ő kifejezését használva – a kisstílusú machiavellizmus, amelynek természetrajzát és önfelszámoló logikáját oly pontosan rajzolta meg Shakespeare a III. Richárdban. Richárd ugyanis a társadalom morális viszonyaita szétzúzva a politikai szférát is megsemmisíti, és végül hiába akarja országát lóra cserélni, az általa keltett örvény végül őt is beszippantja. A politika és morál világának ilyesfajta összefüggéséről vallott mélységes meggyőződése mondatja ki Bibóval azt az alaptételt, hogy egyfelől az európai állam erkölcsi személyiség, másfelől pedig a politikai cselekvés végső irányultságát tekintve értékorientált cselekvés.

Bibónak a történelemről és a politikáról szóló eszmefuttatásai mögött ugyanis érték és valóság viszonyáról vallott meggyőződése húzódik meg. Eszerint az emberi cselekvéseket nem az érdekképzetek determinálják, hanem az adott közösségben ural-

kodekértékképzetek, amelyek szabályozzák a társadalmi szerepek elosztását és a szerepekhez tapadó érdekképzéseket. Ilyenformán a demokrácia létezésének előfeltétele egy olyan konszenzuálisan elfogadott értékkészlet, amelyet a politikai elit és a választópolgár is magáénak vall, s amely biztosítja a politika élet szereplőinek megfelelő politikai szocializációját. Ez a politikai szocializáció persze hosszú és keserves folyamat. Különösen igaz ez azokban az új demokráciákban, ahol élő és begyakorolt demokratikus közvélemény híján szinte a semmiből vagy majdnem a semmiből kell kiformálni a demokratikus viselkedési normákat és formákat megerősítő, fenntartó és azokat folyamatosan megerősítő politikai közvéleményt. Az emberi méltóság forradalma, ez a sajátos bibói kategória tehát a politikai filozófia nyelvére lefordítva voltaképpen nem más, mint a demokratikus politikai szocializáció folyamata.

Az itt közreadott, 1953–56 között született és 1993-ig kiadatlan töredék, mely az 1971–72-es nagy esszé, *Az európai társadalomfejlődés értelme* egyik vázlata, fontos dokumentuma intellektuális pályafutásának. Voltaképpen összefoglalja Bibó történetfilozófiáját és ehhez kapcsolódó politikai koncepcióját. Kiderül belőle, hogy a kései összegező írás számos alapgondolata már ekkor is megvolt, másfelől pedig híven tükrözi akkori szellemi állapotát és hangulatát. Ugyanis a dokumentum tanúsága szerint az addig az 1789-es francia forradalmat és az 1917-es orosz forradalmat ugyanannak a szabadságfolyamatnak két lépéseként értelmező elméleti optimizmusa erősen megkérdőjeleződött. A töredék egyértelműen bizonyítja: Bibóban ekkorra már – nagyon is érthető módon – számos kétség munkált a történelmi szituáció lehetséges hosszú távú kifizetésait illetően. Az írásban erőteljes kórkritika fogalmazódik meg, és nyílt szókimondása különbözik az 1945–47 közötti politikai publicisztika óvatos hangvételétől. Bibó leszögezi, hogy a haladásba vetett korábbi optimista hit, így az ő személyes optimizmusa, mellyel az 1917-es orosz forradalmat a nyugati forradalmak továbbviteléneként értelmezte, a továbbiakban már nemigen tartható. A töredék az 1971–72-es nagy íráshoz hasonlóan elválasztja a „demokrácia nyugat-európai technikáit” és a kapitalizmust. Igenli az elsőt, elutasítja a másodikat, s tagadja szerves összefüggésüket. Ugyancsak *Az európai társadalomfejlődés értelmét* elölegeti meg azzal is, hogy a diktatórikus szocializmussal szemben egy „anarchista-szindikalista” szocializmust igenli, jóllehet csak utalásszerűen, anélkül, hogy kibontaná a fogalom pontos tartalmát. Elmondható tehát, hogy az 1953–56-os töredék egyszerre tárja föl Bibó ekkortájt már eléggé elhalványult optimizmusát és erőteljes kételyeit, ugyanakkor pedig változatlan ragaszkodását egy tágran értelmezett, nem marxista-leninista szocializmushoz.

BIBÓ ISTVÁN

Az európai társadalomfejlődésről szóló mű egyik vázlata*

A nyugati emberiségnek a XVII–XVIII. század óta az a meggyőződése, s ami még fontosabb, a tapasztalata is, hogy valahonnan valahová, valami kezdetlegestől, valami tökéletlentől valami jobb, tökéletesebb, emberhez méltóbb világ felé halad. Ez a meggyőződés és ez a tapasztalat a természettudományok, a technika, a termelés, az ipar területén ma is töretlenül megvan, sőt a haladás bizonyossága megerősödött és tempója meggyorsabbodott. Egészen az első világháború körüli időkig ugyanez a tapasztalat és ugyanez a meggyőződés fennállott az emberi együttélés, a közösségi élet, a társadalmi és politikai szervezet fejlődése tekintetében is: általános vélemény szerint mindezek a szabadság, igazságosság és emberi méltóság ideáljainak mind fokozódó megvalósítása felé haladnak. Elég volt az önkormányzat, alkotmányosság és parlamentarizmus intézményeire, a sajtó- és szólásszabadságra, a bírói jogvédelem kiterjedésére, a börtönügy, a gyermekvédelem, a munkásjólét és mindennemű szociális gondoskodás lassú, de határozott javulására, az utazási és mozgási lehetőségek kiterjedésére, az érintkezési formák szelídülésére és csiszolódására rámutatni: mindez indokoltá tette az optimizmust mind az elért, mind a remélhető és előtünk álló eredmények tekintetében. Még a rengeteg véráldozattal és szenvedéssel járó háborúk és forradalmak is bele voltak illeszthetők a haladásoptimizmusnak ebbe az általános hangu-

* A közölt szöveg A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről (szerk.: Dénes Iván Zoltán) című kötetben jelent meg 1993-ban. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1993., 326–350. oldal. Szerkesztőségünk e szöveg újraközölésével tiszteleg Bibó István személyisége és munkássága előtt.